

ՀԱՅՐԱՊԵՏՑԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ
(ԵՊՀ)

ԹՈՒՐՔ-ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
1973 - 2001 ԹԹ.

Արևելյան Միջերկրածովը, լինելով բազմաթիվ երկրների ու ազգերի սուր և տնական հակամարտությունների տարածաշրջան, սեփական հետաքրքրությունների իրականացման նպատակով հմտորեն շահարկվում է ԱՄՆ-ի, ՆԱՏՕ-ի, իսկ վերջին տարիներին նաև ԵՄ կողմից, իսկ պարբերաբար Հունաստան-Թուրքիա-Էգեյան Ծով և Հունաստան-Թուրքիա-Կիպրոս եռանկյուններում ծագող քաղաքական ճգնաժամերը բացասաբար են ազդում տարածաշրջանային և միջազգային եարաբերությունների ամբողջ համակարգի վրա: Ակնհայտ է, որ Թուրքիան և Հունաստանը նս կրում են տարածաշրջանի շուրջ ծավալվող միջազգային հարաբերությունների ազդեցությունը: Իրենց հերթին նրանց միջև գոյություն ունեցող դիմակայությունը բացասաբար է ազդում տարածաշրջանի քաղաքական իրադրության վրա: Վերոնշյալ նանգամանքները հաստատում են թուրք-հունական հակամարտության ուսումնասիրման ինչպես ճանաչողական, այնպես էլ կիրառական նշանակությունը: Մեծ հետաքրքրություն է ձեռք բերում նաև Թուրքիայի և Հունաստանի ղեկավարության ռազմաքաղաքական հայացքների փոփոխության դինամիկան կապված ՆԱՏՕ-ին անդամակցության, ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի փոխհարաբերությունների բնույթի, էթնիկական և տարածքային հակամարտություններում զինված ուժերի կիրառման ռազմավարության հետ:

Այսպիսով, թեման առավել քան արդիական է դառնում պայմանավորված հետևյալ հանգամանքներով՝ 1) հակամարտող կողմերի վրա բազմաբնեռ աշխարհի ազդեցության մեծացմամբ, 2) միջազգային հարաբերությունների ընդհանուր կառույցում անկայուն տարածաշրջանային կենտրոնների դերի մեծացմամբ, 3) թուրք-հունական հարաբերությունների քաղաքականկիրթ «վերակառուցման» հասունացած անհրաժեշտությամբ, որը կնպաստի կիպրոսյան և

Էգեյան խնդիրների շուտափույթ լուծմանը, 4) իսլամամեա պետության (Թուրքիա) հետ հակասությունների լուծման մեջ քրիստոնեության գործունի (Հունաստան) կարևորությամբ:

Այս տեսանկյունից ժամանակագրական առումով ուշագրավ է անցյալ դարի վերջին երեք տասնամյակների ընթացքում ծավալված Թուրքիայի և Հունաստանի միջպետական հարաբերությունների, արտաքին քաղաքականության, ուժային կառույցների զարգացման միտումների պարզաբանումը, այսինքն՝ թուրք-հունական հարաբերությունների լարվածության գագաթնակետից՝ 1973 թ., մինչև 2001 թ., երբ աշխարհը ականատես եղավ «ամերիկյան նոր դարի» հայեցակարգի ծնունդին, միակ գերպետության հայեցակարգի, որը ձգտում է լուծել միջազգային խնդիրները ոչ միայն առանց ՆԱՏՕ-ի համաձայնության, այլև առանց ՄԱԿ-ի մանդատի:

Երկյուրդ համաշխարհային պատերազմից հետո միջազգային ասպարեզում, այդ թվում նաև, Արևելյան Միջերկրածովում, էականորեն փոխվեց ուժերի վերադասավորումը: Թուրքիայի և Հունաստանի արտաքին քաղաքականությունն այդ շրջանում ուղղված էր հիմնականում ազդեցիկ դաշնակից փնտրելու ուղղությամբ, որը կկարողանար աջակցեր սեփական ազգային խնդիրների լուծման հարցում:

Թուրք-հունական հարաբերություններն ակնհայտորեն սրվեցին 1973 թ. սկզբում: Առաջ եկավ այսպես կոչված «Էգեյան ճգնաժամը»: Աթենքը և Անկարան չկարողացան գնալ վախճված հունական Թասոս կղզու մայրցամաքային շելֆի հարցով, որտեղ նավթագազային պաշարներ էին հայտնաբերվել: Դժվար լուծվեց նաև Էգեյան ծովի շրջանում օդային տարածության վերահսկման հարցը: Էգեյան ճգնաժամը իր տարբեր փուլերի ընթացքում ներառում է նետնյալ վիճաբանական հարցերը. Հունաստանի տարածքային ջրերի լայնությունը, մայրցամաքային շելֆի խնդիրը, Էգեյան ծովի և Աթենքի թռիչքային տեղեկատվության շրջանում օդային տարածության օգտագործման կանոնները, ստանձին հունական կղզիների ապառազմականացումը, սահմանային շրջաններում առանձին մանր կղզիների և լեռների ինքնավարությունը:

Թուրք-հունական հարաբերությունների կտրուկ սրման համար պատճառ դարձավ կիպրական հիմնախնդիրը: Հունաստանը ձգտում էր

միավորել կղզին, իսկ Թուրքիան՝ բաժանել և իրեն միացնել հյուսիսային հատվածը: 1973 թ. կեսերին Կիպրոսում ստեղծվեց իրադրություն, երբ թուրքական վարչակազմը դարձավ դե-ֆակտո հանրապետություն հանրապետության մեջ: 1974 թ. հուլիսին հունական սպաները, ովքեր ծառայության մեջ էին Կիպրոսի ազգային գվարդիայում, Աթենքի լուր համաձայնությամբ սկսեցին ռազմական գործողություններ Կիպրոսի օրինական կառավարությունը տապալելու նպատակով¹: Հուլիսի 18-ին Թուրքիայի ԶՈւ գլխավոր շտաբի ղեկավարը հրաման արձակեց «Աթիլլա» օպերացիայի իրականացման մասին թուրքական զինված ուժերի 11-րդ բանակային կորպուսի մասնակցությամբ: Անցկացված «առաջին և երկրորդ խաղաղ օպերացիաների» արդյունքում օկուպացվեց կիպրոսյան տարածքի գրեթե 37 (40) տոկոսը², կղզու հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան հատվածը, որը բերեց կղզու փաստացի բաժանման երկու շրջանների:

Թուրք-հունական հակամարտության կարևոր կողմերից է Հունաստանում թուրք փառամասնության կարգավիճակի և սպառնալիքի հարցը: Հունաստանում կան ավելի քան 120.000 մահմեդականներ³, որոնց մեծամասնությունը թուրքեր են: Հունաստանի մահմեդական թուրք փառամասնությունը հիմնականում օգտվում է նույն իրավունքներից, ինչ հույն քաղաքացիները: Այնուամենայնիվ, փառամասնությունը ենթակա է անուղղակի ձևերով խտրականության: Մինչև 1998 թ. թուրք փառամասնությունը ենթակա էր Հունաստանի քաղաքացիության հնարավոր կորստի, Հունաստանի տարածքը լքելու դեպքում⁴:

Թուրք-հունական հարաբերությունները շարունակում էին մնալ սրված՝ գտնվելով միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում, թեև ՄԱԿ-ի և ԵՄ ջանքերը, ուղղված այդ

¹ Крахмалов С., События на Кипре. Зарубежное военное обозрение, 1974, № 12, с. 3-10.

² Подхверия Б., Внешняя политика Турции после второй мировой войны, М., 1976, с. 252.

³ Larrabee F. S., Lesser J. O., Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty, RAND, 2003, p. 82.

⁴ Rubin B., Kirişçi K., Turkey in the World Politics: An Emerging Multiregional Power, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2001, p. 82.

հակամարտության սուր անկյունների հարթեցմանը, որն էլ դրական տեղաշարժ չարձանագրեցին: Չնայած 1998-1999 թթ. PKK առաջնորդ Ա. Օջալանի ձերբակալության գործը էլ ավելի սրեց թուրք-հունական հարաբերությունները, սակայն մյուս կողմից, խթանեց երկկողմանի հարաբերությունների կարգավորումը⁵: Երկու կողմերը երկխոսություն սկսեցին, որը նախատեսում էր փնտրել նոր ուղիներ հարաբերությունները կարգավորելու համար: Այս երկխոսություններին հաջորդեց «երկրաշարժի դիվանագիտությունը»: Սա կարևոր մղում էր կապված 1999 թ. օգոստոսի 17-ին Թուրքիայում (Իզմիր) ավերիչ և մի քանի շաբաթ անց սեպտեմբերի 7-ին Հունաստանում (Աթենք) փոքր ինչ թույլ հզորությամբ երկրաշարժերի հետ: Իզմիրի երկրաշարժի զոհերին արագ և մեծածավալ աջակցությունը Հունաստանի կողմից թուրք հասարակության մոտ ունեցավ կարևոր հոգեբանական ազդեցություն. այն օգնեց վերացնել հին կարծրատիպերը: Միաժամանակ այն դարձավ ներքին խթան երկկողմանի դիվանագիտական նախաձեռնությունների համար և օգնեց խուսափել ներքին քննադատությունից⁶: Իսլամամետ Արդարություն և զարգացում կուսակցության հաղթանակը 2002 թ. նոյեմբերի 3-ի ընտրություններում նոր ազդակ ավելացրեց թուրք-հունական հարաբերություններին. ԱԶԿ ղեկավարները կողմնակից են Հունաստանի հետ լավ հարաբերություններ հաստատելուն:

Թուրք-հունական հարաբերություններում առանձնապես կարևորվում է նախ ԱՄՆ-ի, ՆԱՏՕ-ի և Եվրամիության ազդեցությունը ատլանտիկյան և ազգայնականության գաղափարների վրա երկու երկրներում: Երկրորդ՝ նոր ռազմաքաղաքական իրադրության ձևավորումը Միջերկրածովի արևելյան հատվածում Թուրքիայի և Հունաստանի կողմից տարածաշրջանի երկրների հետ բարեկամական հարաբերությունների նաստատման արդյունքում: Հունաստանը և Թուրքիան ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի համար կարևոր նշանակություն ունեն ռապես երկրներ, որոնք ընդունակ էին վերահսկել Արևելյան Միջերկրածովի շրջանը, ինչպես նաև՝ Բոսֆորի և Դարդանելի նեղուցները:

⁵ Martin L., Keridis D., The future of Turkish foreign policy, USA, MIT press, 2004, p. 108.

⁶ Larrabee F. S., Lesser J. O., նշվ. աշխ., էջ 84-85:

Թուրքիան և Հունաստանը իրենց աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Արևմտյան Եվրոպայում դիտարկվում էին (և շարունակում են դիտարկվել) որպես մայրցամաքի հարավային «թույլ տեղ», որը չափազանց կարևոր նշանակություն ունի եվրոպական անվտանգության համար: Այստեղ տարածաշրջանային քաղաքականությունը որոշվում է Եվրոպայի առաջատար երկրների՝ Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի և Արևելյան Միջերկրածովի երկրների միջև պատմականորեն ձևավորված հարաբերություններով:

Չնայած այն փաստին, որ հելլենիզմը և թուրքիզմը ունեն հսկայական ներքին ներուժ, դրանք որպես ազգայնական դոկտրիններ չեն կարող արդյունավետ կերպով դիմակայել արտաքին հարձակմանը: Այստեղից էլ հայտնի «զիզզագները» արտաքին քաղաքականության մեջ, այդ թվում նաև կապված ՆԱՏՕ-ում Թուրքիայի և Հունաստանի «եատուկ» դիրքերի հետ:

Էգեյան հակամարտության վերլուծությունը ցույց տվեց Հյուսիսատլանտյան դաշինքի ղեկավարության անկարողությունը իր դաշնակիցների՝ Հունաստանի և Թուրքիայի ազգային խնդիրները լուծելու նարցում իրենց կենսական հետաքրքրություններին համապատասխան: Էգեյան հակամարտությունը հերքեց ԱՄՆ հայեցակարգը՝ հակամարտությունը իր սեփական նպատակներին հասնելու համար օգտագործելու վերաբերյալ: Քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և էթնոդավանաբանական իրականության հետ բախվելով՝ պարզ դարձավ նման դիրքորոշման ուտոպիական բնույթը:

Էգեյան հակամարտության կարգավորումը սերտ կապված է միջազգային անվտանգության ընդհանուր խնդիրների հետ: Նախ և առաջ պետք է դադարեցվի ԱՄՆ-ի և Եվրոպայի միջամտությունը Թուրքիայի և Հունաստանի ներքին գործերին: Այստեղ շատ բան կախված է իշխանության գլուխ կանգնած քաղաքական կուսակցություններից և դրանց առաջնորդներից: Էգեյան խնդրի առավել իրատեսական լուծում այսօր առաջարկում է ԵՄ: Այն գտնում է, որ թուրք-հունական եակամարտությունները կապված Էգեյան ծովի հետ պետք է լուծվեն բացառապես խաղաղ միջոցով՝ հակամարտող կողմերի ազգային անկախության, ինքնավարության և տարածքային

ամբողջականության հարգանքի պայմաններում փոխադարձ բանակցությունների ճանապարհով:

Նման մոտեցումը, ինչպես ցույց տվեց փորձը, պետք է կիրառվի նաև կիպրոսյան խնդրի լուծման դեպքում: Այստեղ հելլենիզմի և թուրքիզմի ազգայնական հայեցակարգերի կողմնակիցները վարձեցին լուծել կիպրոսցիների փոխարեն երկու տարբեր էթնիկական խմբերի խաղաղ գոյակցությունը կղզում տարբեր ճանապարհներով (էնոզիս և Թաքսիմ), սակայն ըստ էության մեկ ընդհանուր վերջնական նպատակով՝ զրկել: Կիպրոսի Հանրապետությանը անկախությունից և տարածքային ամբողջականությունից:

Կիպրոսի 30-ամյա պառակտումը և գրավումը հակամարտության դրսևորում է, որն անքակտելիորեն կապված է Թուրքիայի և Հունաստանի առավել լայն աքաղաքական և ռազմավարական եետաքրքությունների եետ:

Էթնոդավանաբանական եակամարտության ծագումը և զարգացումը Կիպրոսում կազմված է մի քանի ինքնուրույն փուլերից՝ 1. *սկիզբ*. 1974 թ. Կիպրոսի բաժանումը, 2. *կոնսերվացիա*. 1975 թ. փետրվարի եյուսիսային գոտում Կիպրոսի Հանրապետության Դաշնային Թուրքական Պետության, իսկ 1983 թ. նոյեմբերին Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետության (ՀԿԹՀ) հռչակումը (վերջինս ճանաչվում է միայն Թուրքիայի կողմից), 3. *խնդրի լուծման ուղիների որոնում*. Կիպրոսի Հանրապետության և ՀԿԹՀ միջև խնդիրների կարգավորման շուրջ սեփական տարբերակների և ՄԱԿ-ի առաջարկների քենարկման ժամանակահատված, որոնք որնե տեղաշարժ չգրանցեցին հարաբարություններում, 4. *նոր բեկում*. Կիպրոսի հանրապետության ԵՄ կազմի մեջ մտնելու շրջան, 5. *«հրթիռային» ճգնաժամ*. 1997 թ. եունվարին Կիպրոսի Հանրապետության կառավարության կողմից հայտարարված՝ Ռուսաստանից զինամթերք ձեռքբերելու և դրանք Պաթոս քաղաքի մոտ տեղակայելու մտադրությունը և 1999 թ., ելնելով Հունաստանի աշխարհաքաղաքական և ռազմավարական եետաքրքրություններից, Կրետե կղզում այդ զինամթերքի տեղադրումը⁷:

⁷ William H., Turkish foreign policy, 1774-2000, London, Routledge, 2000, p. 256.

Ներկայումս քիչ հավանական է թվում, որ Կիպրոսի Հանրապետության ե ՀԿԹՀ միջե հակամարտությունը կարող է լուծվել զինված ուժերի միջոցով: ԵՄ և ՄԱԿ-ը վճռականորեն հանդես են գալիս ինչպես Կիպրոսում բնակվող հույների և թուրքերի, այնպես էլ Հունաստանի և Թուրքիայի միջև ռազմական գործողությունների դեմ:

Շնչհանուր առմամբ, Թուրքիայի և Հունաստանի միջև հակամարտությունները XX դ. վերջին երեսնամյակում դրսևորվում էին տարբեր ձևերով: Դրանց առանձնահատկությունները կախված էին երկու երկրներում իշխող քաղաքական կուսակցություններից ե վարչաձևերից: Սակայն գլխավոր հետևությունը այն է, որ հնարավոր չէ հասնել խաղաղության և վտխադարձ համաձայնության երկու երկրների միջև, քանի դեռ նրանց աշխարհայացքի հիմքում ընկած են խիստ ազգայնական հայեցակարգեր, իսկ հասարակության դիրքորոշումներում չեն նկատվում շոշափելի պատրաստակամություն և վտխգիջման գնալու անհրաժեշտության լիարժեք գիտակցում:

ANDRANIK HAYRAPETYAN
(YSU)

THE TURKISH-GREEK INTERSTATE RELATIONS IN 1973-2001

Turkey and Greece, mainly due to historical reasons, pose a particularly difficult set of problems for each other. Turks and Greeks shared the same geographical area for centuries, but their coexistence in that space does not deem to have resulted in a positive memory of mutual experience. There are a few main sources of tension between Turkey and Greece, which are mostly in the escalation since 1973, such as the Aegean dispute, Cyprus conflict and the status and treatment problems of the Turkish minority in Greece. Currently it is impossible to achieve mutual agreement between the two countries, as long as their outlook is based on strict nationalist doctrines.